ભાદરવા સુદ ૧૦, શનિવાર તા. ૨૪-૦૯-૧૯૬૬
ગાથા-૧૩, શ્લોક-૮, પ્રવચન-૫૭

... પહેલી દૃષ્ટિ અને પછી '**તૃણનો છેદમાત્ર પણ ન ઇચ્છે...**' એવી ઇચ્છા નિરોધમાં સ્થિરતા કરવી એનું નામ સંયમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...ન રાખવું એમ નહિ?

ઉત્તર :- રાખવા-રાખવાનું છે ક્યાં? મુનિને તૃણ છે જ નહિ. પણ બીજાનું તૃણ છે તેનો પણ હું છેદ કરી શકું છું એવી દૃષ્ટિ તો છે નહિ, પણ અસ્થિરતામાં તૃણનો છેદ કરવાનો વિકલ્પ પણ નથી.

'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' એક પત્રમાં લખે છે, બીજી ભાષાથી-ગૂઢ ભાષાથી. અમારામાં તણખલાના બે ટૂકડા કરવાની પણ તાકાત નથી. એક પત્રમાં છે. તણખલાના બે ટૂકડા કરવાની તાકાત નથી. એમ કરીને કહે છે કે આત્મા જડની પર્યાયનો કર્તા નથી. એક તૃણના બે ટૂકડા થવા એ પોતાનું કાર્ય નથી. સમજાય છે કાંઈ? એવી ઇચ્છા કે હું કરી શકું, એ તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. પણ એ દૃષ્ટિ છૂટી ગયા પછી પણ તૃણના બે ટૂકડાની વૃત્તિ જે છે-અસ્થિરતા છે તેને પણ છોડીને સ્થિરતા કરવી તેનું નામ સંયમભાવ છે. અહીંયાં આચાર્ય ઇ કહે છે. સંયમભાવ સમજાય છે?

આ બધું મોટું મોટું કરે છે ને? કોણ કરે છે? એક આંખની પાંપણ ફરકે છે તે પોતાથી નહિ. સમજાય છે કાંઈ? પાંપણ કહે છે ને? શું કહે છે? આમ ફરકવી એ પોતાને આધીન નથી. એ તો પુદ્ગલની પર્યાય છે. ક્ષેત્રાંતર થવું, ઊંચું નીચું થવું એ તો પુદ્ગલની ક્ષેત્રાંતર થવાની તાકાતથી થાય છે. આત્મા એને કરી શકતો નથી. આહાહા..! ભારે વાત, ભાઈ! અનંત શક્તિવાન છે ને? અનંત શક્તિવાન છે કે નહિ આત્મા? તો પરનું કરી શકે છે કે નહિ? પોતામાં અનંત શક્તિથી રાગનો અભાવ કરીને વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરમાં કિંચિત્ પણ નથી કરી શકતો. એક તૃણના બે ટૂકડા પણ નથી કરી શકતો. ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં. સમજાય છે કાંઈ? એવી પ્રથમ પોતાની દૃષ્ટિમાં સમ્યક્ત્વ આવી છે પછી તૃણનો છેદ કરવાની વૃત્તિ પણ નથી. વૃત્તિ નથી, ઇ વાત છે અહીંયાં. સંયમ છે કે નહિ? બીજાને દુઃખ દેવું એ તો નથી પણ આટલી ઇચ્છા પણ નથી. એવી વૃત્તિના અભાવનું નામ સમ્યગ્દર્શન સહિત સંયમ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? સંયમની વ્યાખ્યા આ સાધારણ માને છે કે લ્યો, આ લુગડા કપડાં છોડી દીધા, નગ્ન થઈ ગયા એ સંયમ. એવો સંયમ છે જ નહિ.

પોતાના શુદ્ધ આનંદની રક્ષા. '**जीवरक्खणपरो**'. પણ નિજ શુદ્ધ ચૈતન્યની અંદર રાગની

ઉત્પત્તિ ન થવી અને અહિંસા સ્વભાવ વીતરાગની પર્યાયની ઉત્પત્તિ થવી તેનું નામ અહિંસારૂપ સંયમભાવ છે. સમજાય છે કાંઈ? પરની દયાનો ભાવ વિકલ્પ ઊઠે છે એ પણ રાગ છે. એ રાગ ખરેખર તો હિંસા છે. સંયમ નહિ. એટલો રાગ દોષ છે. સમજાય છે કાંઈ? ઈચ્છામાત્ર જે થાય બધી દુઃખદાયક છે. શુભ ઈચ્છા હો કે અશુભ ઈચ્છા હો, બધી દુઃખદાયક છે. વ્રતના પરિણામ હો કે દયાના પરિણામ હો, ઈચ્છા દુઃખદાયી છે. એ દુઃખદાયી વૃત્તિનો છેદ કરીને સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા થવી તેનું નામ પરમાત્મા સંમય કહે છે. એ છઠ્ઠા દિવસની વાત થઈ. ચાર દિવસ બાકી રહ્યા.

આપણે ચાલે છે નવ તત્ત્વ. ક્યાં આવ્યું? છેલ્લી બે પંક્તિ રહી, જુઓ! જિનેશ્વરદાસજી કહે છે ને અનુભૂતિ. જુઓ! એ અનુભૂતિ શબ્દ એમાં આવ્યો.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અરે..! ચોથા ગુણસ્થાનની વાત છે. આ ચોથાની વાત છે. સમજાય છે કાંઈ? જુઓ! ન્યાયથી સમજો. ન્યાયથી કહેવામાં આવે છે. જુઓ! અહીંયા આવ્યું છે. ભાવાર્થ ઉપર ચોથી પંક્તિ છે. ભાવાર્થ છે ને? એની ઉપર.

'**એમ તે, એકપણે પ્રકાશતો, શુદ્ધનયપણે અનુભવાય છે.**' શું કહે છે? જુઓ! '**એમ તે,...**' એમ તે, એનો અર્થ-નવ તત્ત્વનો ભેદ જે વિકલ્પ છે, નિજ શુદ્ધ અંતઃતત્ત્વથી અંતઃતત્ત્વ જે છે, તેમાંથી બહિર્તત્ત્વ ઉપર લક્ષ જવાથી એમાં વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે. સમજાય છે કાંઈ? અંતઃતત્ત્વ જે છે, અંતઃતત્ત્વ છે એની દૃષ્ટિ કરવાથી, શુદ્ધનયનો આદર કરવાથી એકલો ચૈતન્ય એકત્વમાં પ્રકાશમાન થાય છે. જુઓ! '**પ્રકાશતો, શુદ્ધનયપણે અનુભવાય છે.**' પણ બાહ્ય લક્ષમાં આવે છે, અંતર્મુખ નહિ થઈને બહિર્ બંધ પર્યાયનું લક્ષ કરવાથી અંદર નવ તત્ત્વના વિકલ્પની ઉત્પત્તિ થાય છે.

વસ્તુ છે તે અંતર્મુખ છે. સમજાય છે કાંઈ? ચૈતન્યબિંબ, અનંત ગુણનો પિંડ અંતર્મુખ છે. અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરવાથી શુદ્ધનયથી જોવામાં આવે તો એકલો આત્મા પ્રકાશમાન જોવામાં આવે છે. એનું નામ ભૂતાર્થદૃષ્ટિથી આત્મા જાણ્યો અને એનું નામ સમ્યગ્દર્શન અને અનુભૂતિ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? '**એમ તે, એકપણે પ્રકાશતો,...**' બહિર્દૃષ્ટિમાં નવ તત્ત્વના અંતર્મુખ સ્વભાવના ભાવને છોડીને એકલા પર તરફના લક્ષથી જીવ, અજીવ, પુણ્ય-પાપ નવ તત્ત્વના વિકલ્પની લાગણી જે ઉત્પન્ન થતી હતી તેનો ભાવ તો નવ તત્ત્વનો અનુભવ, એકાંત તેનો જ અનુભવ તે તો મિથ્યાત્વ છે. એમાંથી એક સ્વરૂપ ચિદાનંદ પ્રભુ જ્ઞાયક પ્રકાશમાન અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરવાથી '**એકપણે પ્રકાશતો,...**' એક સ્વરૂપે. પેલા નવ ભેદ પડતા હતા. બહિર્મુખ દૃષ્ટિમાં નવના વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતા હતા તે અંતર્મુખ સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરવાથી તે '**એકપણે પ્રકાશતો,...**' ઓહો..! '**શુદ્ધનયપણે અનુભવાય છે.**' શુદ્ધનયનો અર્થ ધ્રુવ સ્વભાવ ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાયકનો અંતર્મુખ (થઈને) અંતર આશ્રય કરીને અનુભવ કરવામાં આવે છે.

'અને જે આ અનુભૂતિ છે...' જુઓ! અનુભવાય છે. આહાહા..! ચૈતન્ય સ્વરૂપ બહિર્મુખ પર્યાયનું લક્ષ જે બહિર્મુખ હતું તેમાં નવ તત્ત્વના વિકલ્પ ઉઠતા હતા. એ તો અનાદિની દશા છે. એમાંથી એકત્વ, નવમાંથી ભિન્ન પાડી એકત્વ ચૈતન્યપ્રકાશમાં એકત્વ પ્રાપ્ત કરીને અનુભવ થાય છે તે અનુભવને અનુભૂતિ કહે છે. ઓ..હો..! સમજાય છે કાંઈ? **'તે આત્મખ્યાતિ (આત્માની ઓળખાણ) જ છે,...'** આ ટીકાનું નામ છે આત્મપ્રસિદ્ધિ. ટીકાનું નામ જ 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' મહારાજે આત્મખ્યાતિ આપ્યું છે. ઈ આત્મપ્રસિદ્ધિ થઈ. એકરૂપ ચૈતન્યદ્રવ્ય તરફ અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરવાથી એકરૂપ પ્રતિભાસ થઈને જે અનુભવ થયો તેનું નામ આત્માની પ્રસિદ્ધિ થઈ. શુદ્ધ આનંદકંદ એકરૂપ છે એમ પર્યાયમાં અનુભવ થયો તો આત્માની પ્રસિદ્ધિ થઈ. ભારે વાત, ભાઈ! સમજાય છે કાંઈ?

અનુભૂતિ કહો, અનુભવ કહો, શુદ્ધનય અનુસાર દૃષ્ટિ કહો કે આત્મખ્યાતિ કહો. આ ચોથા ગુણસ્થાનની વાત છે. સમજાય છે કાંઈ? વસ્તુ એક છે કે નહિ? વસ્તુ એક છે કે નહિ? અનંત ગુણરૂપ એક છે કે નહિ? તો એની એકરૂપ દૃષ્ટિ થવાથી, એકરૂપ થવાથી પ્રસિદ્ધિ આત્માની શુદ્ધ ચિદાનંદ છે એવો પર્યાયમાં અનુભવ થયો. એ અનુભવ થયો કે આ આત્મા છે એમ પ્રતીતિ થઈ તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન, અનુભૂતિ, અનુભવ કહેવામાં આવે છે. સ્વસંવેદન કહેવામાં આવે છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિ તેને કહેવામાં આવે છે. તેને ભાવ મતિ શ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, તેને વીતરાગી અવસ્થા કહેવામાં આવે છે. .. ઘણાં શબ્દ છે. 'દ્રવ્ય સંગ્રહ'માં ઘણાં લીધા છે. સમજાય છે કાંઈ? કેટલાય લીધા છે. ૬૮ કે એટલા બોલ અનુભૂતિના લીધા છે. 'દ્રવ્ય સંગ્રહ' નહિ હોય. નથી. ટીકામાં લીધા છે. 'દ્રવ્ય સંગ્રહ'માં છે. અનુભૂતિ કોને કોને કહેવી એના ઘણાં બોલ છે. અહીંયાં પુસ્તક નથી. સમજાય છે કાંઈ? 'દ્રવ્ય સંગ્રહ' છે ને? 'દ્રવ્ય સંગ્રહ'. એમાં પાછળ છે.

અહીં કહે છે, આ તો મૂળ વાત છે. એણે કદી એ દૃષ્ટિ કરી જ નથી. અને કઈ રીતે દૃષ્ટિ કરવી એની વિધિની રીત પણ સમજાણી નથી. સમજાય છે કાંઈ? ભગવાન આત્મા એક સમયમાં પૂર્ણ એકરૂપ શુદ્ધ (છે). બાહ્ય દૃષ્ટિમાં તો પર્યાયમાં નવના ભેદ ઉત્પન્ન થાય છે એ આત્મા નથી, એ તો અનાત્મા છે. નવના ભેદ તો અનાત્મા છે. સમજાય છે કાંઈ? આત્મા તો નવ પ્રકારના વિકલ્પના અનુભવની દૃષ્ટિ છોડીને અંતર શુદ્ધનય દ્વારા અંતર સ્વભાવની એકતાને પકડીને જે અનુભવ કરવામાં આવે છે તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન, અનુભવ અને આત્મખ્યાતિ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? એ ચોથા ગુણસ્થાનથી આત્માની પ્રસિદ્ધિનો ડંકો વાગે છે. હું આત્મા શુદ્ધ આનંદકંદ છું એમ પર્યાયમાં અનુભવ થયો. હું વિકારરૂપ છું કે ભેદરૂપ છું કે નિમિત્તના સંગમાં છું એમ છે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..!

વસ્તુ છે ને? વસ્તુ. વસ્તુ એક સમયમાં પૂર્ણ એકરૂપ શુદ્ધ તત્ત્વ છે. તત્ત્વ છે કે

નહિ? પદાર્થ છે કે નહિ? એકલો શીતળ શાંતરસનો કંદ છે કે નહિ? 'શુદ્ધ ચેતનાસિંધુ હમારો રૂપ હૈ'. શુદ્ધ ચેતના, શુદ્ધ ચેતના. એકલો આનંદનો સાગર આત્મા, તે તરફ અંતર્મુખ થઈને શુદ્ધનય, એ વસ્તુ સ્વરૂપ જ શુદ્ધનય અથવા જ્ઞાનનો અંશ તે તરફ જાય તે શુદ્ધનય, એમાં અનુભવ થાય છે. એકપણું પ્રકાશિત થાય છે, નવ નહિ પણ એકપણું પ્રકાશિત થાય છે. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ?

'**ને આત્મખ્યાતિ તે સમ્યગ્દર્શન જ છે.**' જુઓ! આત્મખ્યાતિ તો જ્ઞાનની પર્યાયમાં પ્રસિદ્ધિ થઈ. અનુભૂતિની સાથે પ્રતીતિ થઈ તો એને જ સમ્યગ્દર્શન કહી દીધું. સમજાય છે કાંઈ? સમ્યગ્દર્શન છે તો શ્રદ્ધાગુણની પર્યાય. અને આત્મખ્યાતિ અનુભૂતિ છે તે જ્ઞાનની પર્યાય છે. પણ જ્ઞાન અનુભૂતિ થઈ, ચેતનાનું ભાન (થયું કે) આ શુદ્ધ છે, સ્વરૂપ તરફ ઢળીને જે અનુભૂતિ (થઈ) તેને જ અહીંયાં સમ્યગ્દર્શન કહ્યું. સમજાય છે કાંઈ? કેમકે આત્મઅનુભૂતિ અને સમ્યગ્દર્શનનો એક સમયમાં અવિનાભાવ છે. સમજાય છે કાંઈ? કહ્યું હતું ને?

પરમબ્રહ્મ સ્વરૂપ, પરમ વિષ્ણુ સ્વરૂપ, પરમ શિવ સ્વરૂપ. એ પર્યાયને, હોં! બધું કહે છે. પરમ બુદ્ધ સ્વરૂપ, પરમ નિજ સ્વરૂપ. સમજ્યા? સ્વસંવેદનજ્ઞાન, પરમ તત્ત્વજ્ઞાન, શુદ્ધાત્માનું દર્શન. તે જ ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થારૂપ છે. પરમાત્માના દર્શન, પરમ તત્ત્વજ્ઞાન, શુદ્ધાત્મ જ્ઞાન, ધ્યાન, યોગ, શુદ્ધ પારિણામિકભાવ છે તે રૂપ છે, પારિણામિક ધ્યાનમાં પર્યાય આવી, હોં! ધ્યાનભાવ સ્વરૂપ, શુદ્ધ ચારિત્ર છે, અંતરંગ તત્ત્વ છે, એવા એવા ઘણાં બોલ છે. ઘણાં બોલ છે. સમજાય છે કાંઈ? ૬૫ છે. તે જ પરમ સમરસીભાવ છે. છેલ્લે લીધું છે. ટીકામાં ૬૫ બોલ લીધા છે. 'દ્રવ્ય સંગ્રહ' ૫૬ ગાથા. ૫૬ ગાથામાં લીધું છે. આચાર્યે ... ઘણી વાત સ્પષ્ટ કરી છે. આ શ્રુતજ્ઞાનને કહ્યું છે, હોં! સમજ્યા? એને આત્મપ્રતીતિ કહો, શુદ્ધ આત્માની અનુભૂતિ કહો, પરમજ્યોતિ કહો, સંવિતિ કહો, નિજ આત્માની પ્રાપ્તિ કહો, સંવિતિ નામ સાક્ષાત્કાર કહો, નિજ પદાર્થની પ્રાપ્તિ કહો, સમાધિ કહો, પરમાનંદ કહો, નિત્ય આનંદ કહો, સ્વભાવ ઉત્પન્ન થયો, આનંદ કહો, સહજાનંદ કહો. સમજ્યા? ભાવશ્રુત કહો, આ પરમસ્વાધ્યાય કહો. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ? શુદ્ધ ચૈતન્ય એકરૂપની અંતર દૃષ્ટિ કરીને અનુભવ કરવો તે જ પરમ સ્વાધ્યાય છે. આહાહા..! ... સ્વાધ્યાય છે એ તો વિકલ્પ છે. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ?

નિશ્ચય મોક્ષનો ઉપાય છે, એકાગ્ર ચિંતા નિરોધ છે, પરમ જ્ઞાન શુદ્ધઉપયોગ. જુઓ! શુદ્ધઉપયોગ કહ્યું. ચોથે શુદ્ધઉપયોગ છે. અહીંથી શરૂ થઈ ગયો. કાયમ રહેતો નથી. અનુભવના કાળમાં તો શુદ્ધઉપયોગ છે. અંતરમાં જ્ઞાતા ઉપરની દૃષ્ટિથી ભેદ દૃષ્ટિ છૂટી ગઈ, અભેદનો અનુભવ થયો તે શુદ્ધઉપયોગ છે. સમજાય છે કાંઈ? જુઓ! પરમયોગ છે, ભૂતાર્થ છે, પરમાર્થ છે, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્ય ખરો આચાર છે. ખરો આચાર ઈ છે. સમયસાર છે,

અધ્યાત્મસાર છે, નિશ્ચય છ આવશ્યક છે, અભેદ રત્નત્રય છે, વીતરાગ સામાયિક છે, પરમશાંત, મંગલ વગેરે.. વગેરે. ઘણાં બોલ લીધા છે. ઓહો..! સમજાય છે કાંઈ?

ભાવનારૂપ છે, અમૃતરૂપ છે, પરમ અદ્વૈત છે. ધર્મધ્યાન છે, એ શુક્લધ્યાન છે. સ્થિરતા આગળ વધી ગઈ તો શુક્લધ્યાન છે. શાસ્ત્રનો મૂળ સ્વાધ્યાય ઘટી ગયો. અને સ્વાધ્યાય મૂળ જે અધ્યાત્મ સ્વાધ્યાય થવો જોઈએ તે ઘટી ગયો. બહારના બીજા સ્વાધ્યાયમાં તત્ત્વજ્ઞાનની આટલી સ્પષ્ટતા નથી. બીજામાં કોઈ પુણ્યની વાત બતાવે ચરણાનુયોગમાં, કથાનુયોગમાં... આ વાત ભગવાન આત્મા દ્રવ્યાનુયોગમાં વસ્તુ દ્રવ્ય જે કહ્યું એવો અંતરમાં બોધ થયા વિના કદી સમ્યગ્દર્શન અનુભૂતિ થતી નથી. અને એ સિવાય કદી એને ચારિત્ર, વ્રત, તપ, નિયમ સાચા હોતા નથી.

મુમુક્ષુ :- આ કાળમાં ..

ઉત્તર :- આ કાળમાં ત્રણે કાળમાં હોતા નથી. 'એક હોય ત્રણ કાળમાં (પરમારથનો પંથ).' હલકો કાળ એટલે? કેવળજ્ઞાન માટે હલકો કાળ. એમ લખ્યું છે 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક'માં. એ પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે કે આ કાળમાં ન થાય. એવો જ પ્રશ્ન ત્યાં છે. 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક'. આ કાળ નીચ છે, હિન છે તો કેવળજ્ઞાન માટે હિન છે. શું સ્વરૂપના અનુભવ માટે હિન છે? એમાં લખ્યું છે. ક્યાં લખ્યું છે એ કંઈ ખબર નથી. સમજાય છે કાંઈ? ક્યાંક ધ્યાન કરવાની વાત છે, ભાઈ! સાતમામાં હશે. દોષ કાઢ્યા છે એમાં હશે. દ્રવ્યાનુયોગના દોષ કાઢ્યા ત્યાં હશે. જુઓ! અહીં છે, આ રહ્યું, લ્યો. આ શબ્દ પણ આવ્યા, જુઓ! '**શંકા :- આ કાળ નિકૃષ્ટ (હલકો) છે માટે ઉત્કૃષ્ટ અધ્યાત્મના ઉપદેશની મુખ્યતા ન કરવી.**' 'ટોડરમલજી'એ તો ઘણી વાત લીધી છે.

'**સમાધાન :- આ કાળ સાક્ષાત્ મોક્ષ નહિ થવાની અપેક્ષાથી નિકૃષ્ટ છે પણ આત્માનુભવનાદિક સમ્યક્ત્વાદિક હોવાની આ કાળમાં મના નથી,...**' બધાના કાંડા ઝાલ્યા છે. વૈદ્ય છે ને. બધાની નાડ પકડી છે. ના પાડે છે. ૩૦૪ પાનું ગુજરાતીમાં છે. '**માટે આત્માનુભવનાદિ અર્થે દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો.**' સમજાય છે કાંઈ? ભગવાન 'કુંદકુંદાચાર્ય'નું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. '**अज्ज वि तिरयणसुद्धा**' ભગવાન 'કુંદકુંદાચાર્ય' કહે છે, '**આજ પણ ત્રિરત્ન વડે શુદ્ધ જીવ આત્માને ધ્યાવી સર્વલોકમાં વા લૌકાંતિકમાં દેવપણું પ્રાપ્ત કરે છે.**' 'કુંદકુંદાચાર્ય' કહે છે, ગાથા-૭૭. 'અષ્ટપાહુડમાં મોક્ષપાહુડ'માં. મોક્ષપાહુડમાં ગાથા-૭૭માં કહ્યું, '**अज्ज वि तिरयणसुद्धा**' ત્રણ રત્ન શુદ્ધ અત્યારે પણ થાય છે. કેવળજ્ઞાન નથી થતું. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની મનાઈ છે? સમજાય છે કાંઈ? તો નિકૃષ્ટ નિકૃષ્ટ કરીને આવા દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ અને અનુભવ છોડી દેવો કે નહિ થાય, નહિ થાય, શું છે? તારે વિષયકષાયરૂપ રહેવું છે? સમજાય છે કાંઈ? ઘણી વાત કરી છે. દ્રવ્યાનુયોગનો ઉપદેશ જરૂરનો છે. ગધેડાની વ્યાખ્યા ત્યાં આવી. ગધેડો સાકર ખાય છે ને? ઈ જ છે.

'દ્રવ્યાનુયોગમાં દોષ-કલ્પનાનું નિરાકરણ'. સાકર ખાતાં ગધેડો મરી જાય તો મનુષ્યો કાંઈ સાકર ખાવાનું છોડે નહિ. એના પછી આ વાત છે. છોડી દે? સમજાય છે કાંઈ?

અધ્યાત્મ ભગવાન ચિદાનંદ પ્રભુ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ દેવાધિદેવે જે આત્મા કહ્યો, એમણે તારો આત્મા આવો જ જોયો છે. તારો આત્મા ભગવાને આવો જોયો છે. કર્મરહિત જોયો છે, કેમકે કર્મ તો અજીવ છે, શરીર અજીવ છે. ભગવાને એમ શરીર સહિત જોયું છે? પુણ્ય-પાપના પરિણામ આસ્રવ છે. તેનાથી રહિત ભગવાને તારા આત્માને શુદ્ધ આનંદકંદ જોયો છે. સમજાય છે કાંઈ? આસ્રવતત્ત્વ. આસ્રવતત્ત્વ રૂપ ભગવાને આત્માને જોયો છે? અજીવતત્ત્વ રૂપ જોયો છે ભગવાને? ભગવાન સર્વજ્ઞે શું જોયું છે અંદરમાં? આત્મા. તો આત્મા કોને કહ્યો? પુણ્ય-પાપ તો આસ્રવતત્ત્વ છે. શરીર, કર્મ અજીવ છે. તેનાથી રહિત આત્માને ભગવાને જોયો છે કે આ તારો આત્મા છે. તારો આત્મા એવો છે એમ ભગવાને કહ્યું છે અને જોયો છે. તું એમ જો. સમજાય છે કાંઈ?

હું પુણ્ય-પાપ આસ્રવ અને શરીરાદિથી રહિત છું. એમ અંતરમાં ભેદને છોડીને અભેદની દૃષ્ટિ કરીને આત્માનો અનુભવ કરવો. તે આત્મખ્યાતિ છે, તે સમ્યગ્દર્શન છે. '**આ રીતે આ સર્વ કથન નિર્દોષ છે-...**' 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' મહારાજ કહે છે, જુઓ! '**इति समस्तमेव निरवद्यम**'. '**निरवद्यम**' છે-યથાર્થ વાત છે એમ કહે છે. સર્વજ્ઞે કહેલી વાત (યથાર્થ છે). લ્યો, અહીં તો હજી સમ્યગ્દર્શનની વાત કરે છે. અહીં ક્યાં હજી સંયમની કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની વાત છે? અરે..! અહીં ચોથા ગુણસ્થાનની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ચાર દુ આઠ.

ઉત્તર :- આઠ થઈ ગયા ને. ચાર દુ આઠ, એમ. ચોથે ચાર, આઠ એટલે ડબલ. ભગવાન સ્વતંત્ર છે. અરે..! પ્રભુ! સમ્યગ્દર્શન એટલે તો.. ત્યાં બપોરે ન આવ્યું? આવ્યું ને? બંધ નહિ, બંધ નહિ. અજ્ઞાનથી થતા બંધને જ બંધ ગણવામાં આવ્યો છે. અસ્થિરતા-બસ્થિરતા આદિ છે એ તો બંધપંક્તિમાં ગણવામાં આવ્યું છે, જ્ઞાનપંક્તિમાં નહિ. આવે છે ને. ૭૨ ગાથાના ભાવાર્થમાં આવે છે. હવે આવશે, બપોરે આવશે.

ભગવાન આત્મા પોતાનો જ્ઞાન શુદ્ધ ચૈતન્યપ્રભુની દૃષ્ટિ કરીને આત્મખ્યાતિ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કર્યું તો અજ્ઞાનનો બંધ જ નથી. બસ, બંધ નથી તો અસ્થિરતાનો થોડો બંધ છે તેને બંધપંક્તિમાં નાખી દીધો. જ્ઞાનપંક્તિના ભેદમાં એ આવતો નથી. સમજાણું? એ જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થઈ ગયું. જેમ પરદ્રવ્ય જ્ઞેય છે તેમ જ્ઞેય છે. સમ્યગ્જ્ઞાનના જોરના કથનમાં ઈ આવે છે. નીચે અસ્થિરતા છે, ખ્યાલ છે. સમજાય છે કાંઈ?

'**આ રીતે આ સર્વ કથન...**' '**નિરવદ્યમ**' છે. '**નિર્દોષ છે...**' વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવો એ ભાવ છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જુઓ! મુનિ પંચ મહાવ્રતધારી સંત 'અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ'. ભાઈ! આને આત્મખ્યાતિ કહે છે, ભેદને આત્મખ્યાતિ નથી કહેતા.

આત્માની પ્રસિદ્ધિ શુદ્ધ સ્વભાવની એકત્વબુદ્ધિથી થાય છે. તે જ વાત નિર્દોષ '**નિરવદ્યમ**' અને સત્ય છે, બીજી વાત સાચી નથી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- વ્યવહાર સત્ય નથી. આ સ્વભાવની અપેક્ષાથી. છે ભલે, વિકલ્પાદિ હો. અનુભૂતિની અપેક્ષાથી વ્યવહાર અસત્યાર્થ છે. આહા..! વ્યવહાર, વ્યવહારની અપેક્ષાથી હોય. જ્ઞાન કરવાની વસ્તુ છે. સમજાય છે કાંઈ? ભારે વાત.

ભાવાર્થ :- 'આ નવ તત્ત્વોમાં, શુદ્ધનયથી જોઈએ તો,...' એટલે કે ભેદમાંથી નીકળીને. એમ એનો અર્થ છે. '**તો, જીવ જ એક ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર પ્રકાશરૂપ પ્રગટ થઈ રહ્યો છે.**' ભાવાર્થ, ભાવાર્થ. એકલો જાણન.. જાણન.. જાણન.. જાણન.. જાણન સત્ એવો એકલો જ્ઞાયકભાવ જ એકરૂપ પ્રસિદ્ધ થઈ રહ્યો છે. '**તે સિવાય જુદાં જુદાં નવ તત્ત્વો કાંઈ દેખાતાં નથી.**' જુઓ! અંતર્મુખનું જ્ઞાન કરવાથી નવ ભેદ દેખાતા નથી. નવ ભેદ બહિર્મુખની દૃષ્ટિ કરવાથી નવ પ્રકારના વિકલ્પ જોવામાં આવે છે. અંતર્મુખમાં એ નવ તત્ત્વના ભેદ દેખાતા નથી. ભારે ટીકા કરી છે ને.

'જ્યાં સુધી આ રીતે જીવતત્ત્વનું જાણપણું જીવને નથી ત્યાં સુધી...' જ્યાં સુધી આ રીતે જીવતત્ત્વનું (અર્થાત્) ભગવાન જ્ઞાયકસ્વરૂપ એકરૂપ છે, એવું અંતરનું જીવને જ્ઞાન નથી ત્યાં સુધી એ વ્યવહાર દૃષ્ટિ છે. વ્યવહાર દૃષ્ટિ નામ બહિર્ દૃષ્ટિ છે. બહિર્ દૃષ્ટિ નામ અનાદિની દૃષ્ટિ છે એકલી વ્યવહાર દૃષ્ટિ છે, સમ્યગ્દર્શન છે નહિ.

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર દૃષ્ટિ...

ઉત્તર :- એ વ્યવહાર દૃષ્ટિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ક્યાં વ્યવહાર આવ્યો? વ્યવહાર-ફ્યવહાર આવ્યો ક્યાંથી? મૂઢ દૃષ્ટિ છે. અહીં વ્યવહાર મૂઢ કહે છે. ભેદ દૃષ્ટિ છે, એકાંત દૃષ્ટિ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

મુમુક્ષુ :- પહેલો વ્યવહાર વિના...

ઉત્તર :- પહેલો વ્યવહાર ક્યાંથી આવ્યો?

સીધી રાગ રહિત ચૈતન્યની એકતા બુદ્ધિ થાય છે તેનું નામ નિરપેક્ષ, પરની અપેક્ષા વિનાનું સમ્યગ્દર્શન કહે છે. માર્ગ આવો છે, ભાઈ! નિરાલંબી નિરપેક્ષ રાગથી ભિન્ન. સમજાય છે કાંઈ? મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અહીં તો.

'**જ્યાં સુધી આ રીતે જીવતત્ત્વનું જાણપણું જીવને નથી ત્યાં સુધી તે વ્યવહારદૃષ્ટિ છે, જુદાં જુદાં નવ તત્ત્વોને માને છે.**' એમાં એકરૂપની દૃષ્ટિ થઈ નહિ. '**જીવ-પુદ્ગલના બંધપર્યાયરૂપ દૃષ્ટિથી આ પદાર્થો જુદા જુદા દેખાય છે.**' જુઓ! જીવ અને પુદ્ગલની બંધપર્યાયની અપેક્ષાથી જુઓ તો નવ નવ ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે. '**પણ જ્યારે શુદ્ધનયથી**

જીવ-પુદ્ગલનું નિજસ્વરૂપ જુદું જુદું...' ઈ દ્રવ્ય જુદું, આ દ્રવ્ય જુદું. એમ '**જોવામાં આવે ત્યારે એ પુણ્ય, પાપ આદિ સાત તત્ત્વો કાંઈ પણ વસ્તુ નથી;...**' ચૈતન્ય ભગવાન જ્ઞાયક સ્વરૂપમાં એકરૂપમાં અનુભવ કરવાથી નવ કોઈ વસ્તુ જ નથી. એકમાં નવ આવતા જ નથી, નવમાં એક છે જ નહિ. એકમાં એક છે. આ કથની પણ અત્યારે ઘસાઈ ગઈ. લોકોને આ કથની સાંભળીને એમ લાગે છે કે, આ નિશ્ચય છે, નિશ્ચય છે. નિશ્ચય એટલે સત્ય. નિશ્ચય એટલે '**निरवद्यम**'. સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અરે..! ચોથા ગુણસ્થાનની કથની છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એને કથન ક્યાં સાંભળવું છે? અહીં તો હજી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એને કહે છે કે તારો એકરૂપ અનુભવ કરવો તે સમ્યક્ છે. એમ કહે છે અહીંયાં તો. અજ્ઞાનીને તો સમજાવે છે, જેણે સાંભળ્યું નથી તેને સંભળાવે છે. એ તો પહેલા આવી ગયું. શ્રુત પરિચિત અનુભૂત.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- સાતમાવાળાને શું સંભળાવવું છે? સમજાય છે કાંઈ? અનાદિ અપ્રતિબુદ્ધ જીવને સમજાવ્યું છે. સમજાય છે કાંઈ? એ ગાથા આગળ આવી ગઈ. આ કેટલામી છે? ૧૩મી. ૩૮મી ગાથામાં છે ને? વારંવાર સમજાવે છે. ૩૮, ૩૮ જુઓ! છેલ્લે જીવનું પૂરું થાય છે ને ૩૮ ગાથા? '**જે, અનાદિ મોહરૂપ અજ્ઞાનથી ઉન્મત્તપણાને લીધે અત્યંત અપ્રતિબુદ્ધિ હતો...**' (ટીકાની) પહેલી લીટી છે. જીવનો (અધિકાર) પૂરો કરે છે ત્યાં. જીવ (અધિકારની) ૩૮ ગાથા છે ને? પછી ૩૯ ગાથાથી અજીવ ચાલે છે. ૩૮ ગાથા, ૮૨ પાનું. ટીકાની પહેલી લીટી. '**જે, અનાદિ મોહરૂપ અજ્ઞાનથી ઉન્મત્તપણાને લીધે અત્યંત અપ્રતિબુદ્ધ હતો અને વિરક્ત ગુરુથી નિરંતર સમજાવવામાં આવતાં...**' જુઓ!

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- વિરક્ત નામ રાગથી નિવૃત્ત છે. સ્વરૂપનું ભાન છે ઈ.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- નહિ, નહિ, નહિ. વિરક્ત ગુરુનો અર્થ આ. દ્રવ્યલિંગી હોતા જ નથી. વિરક્ત નામ રાગથી રહિત આત્મામાં એકત્વ બુદ્ધિ થઈ છે તેના દ્વારા સમજાવવામાં આવતા. દ્રવ્યલિંગિથી નહિ, નિમિત્ત નથી હોતા. સમ્યગ્દર્શનમાં એવા નિમિત્ત નથી થતા. શું કહ્યું છે? જુઓને!

'**વિરક્ત ગુરુથી નિરંતર સમજાવવામાં આવતાં જે કોઈ પ્રકારે (મહાભાગ્યથી) સમજી, સવધાન થઈ, જેમ કોઈ મૂઠીમાં રાખેલું સુવર્ણ ભૂલી ગયો હોય...**' ... અહીં તો અનાદિ મોહ અજ્ઞાન ઉન્મત્તતાને કારણે. એટલા તો શબ્દ વાપર્યા છે. અને અનાદિ અજ્ઞાનથી ઉન્મત્તતાને

કારણે અત્યંત અપ્રતિબુદ્ધ હતો. એને સમજાવ્યો. ૩૮માં જીવ અધિકાર પૂરો કરે છે. પછી ૩૯માં (અજીવ અધિકાર લ્યે છે). સમજાય છે કાંઈ? વારંવાર સમજાવ્યો, હોં! '**ગુરુથી નિરંતર સમજાવવામાં આવતાં જે કોઈ પ્રકારે (મહાભાગ્યથી) સમજી,...**'

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઈ તો કહે છે, ગુરુથી નિરંતર સમજાવવામાં આવતાં, એની વ્યાખ્યા શું? રોજ સમજાવવાની વ્યાખ્યા છે? નવરા છે? એની વ્યાખ્યા ઈ કે જે સાંભળ્યું છે એને વારંવાર યાદ કરે છે તેનું નામ ગુરુએ વારંવાર સમજાવ્યું. ગુરુ તો અમુક વખતે બેઠા હોય. ધ્યાનમાં બેઠા હોય. અહીં તો પાઠ એવો છે '**નિરંતર સમજાવવામાં આવતાં...**' કરો અર્થ.

મુમુક્ષુ :- ..રોજ સમજાવવું પડે.

ઉત્તર :- રોજ સમજાવવું પડે ક્યાંથી? નવરા છે ઈ? સમજાય છે કાંઈ? પણ સમજનારને વારંવાર રટણ થાય છે તો એને ગુરુએ નિરંતર સમજાવ્યો એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- જવાબદારી કોઈની નથી. જવાબદારી એની પોતાની છે. નિરંતર સમજાવે ક્યાં? ગુરુ નિરંતર (સમજાવે)? સાધુ હોય તો સપ્તમ ગુણસ્થાનમાં પણ કહે છે? ધ્યાનમાં રહે અને લોકોને સમજાવે? કોઈ વખતે ધર્મલોભી જીવને સમજાવવાની ઈચ્છા થાય છે તો સમજાવે છે. કોઈ વખતે ધર્મલોભીને. આવે છે ને? 'મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક'માં આવે છે. ધર્મલોભી જીવ છે એવું દેખાય તો સમજાવવાની ઈચ્છા થાય છે. નિરંતર ક્યાંથી થાય? અહીંયાં તો સમજનાર છે તે સમજાવનારની રીતનું વારંવાર રટણ કરે છે. તેથી ગુરુ દ્વારા નિરંતર સમજાવ્યો એમ કહેવામાં આવે છે. એમ આખી વાતમાં ફેર છે, ભાઈ! શબ્દના અર્થમાં ફેર છે. આચાર્યની શૈલી કોઈ એવી છે. એમ ને એમ સીધો અર્થ કરે, નિરંતર સમજાવવામાં આવતાં. તો પાંચ-દસ વર્ષ નિરંતર સમજાવે? મુદત કેટલી? એ સમજે ત્યાં સુધી, નિરંતર રટણ કરે ત્યાં સુધી, એમ. સમજાય છે કાંઈ?

કહ્યું ને? 'કુંદકુંદાચાર્યે' અમારા ગુરુએ અમારા ઉપર મહેરબાની કરીને. પાંચમી ગાથામાં કહ્યું. 'કુંદકુંદાચાર્ય'. શુદ્ધાત્મ તત્ત્વનો ઉપદેશ આપ્યો. બસ, એટલું. અમારા ગુરુએ અનુગ્રહ કરીને અમારી ઉપર સર્વજ્ઞ મહારાજથી ચાલી આવતી વાણી. ભગવાને પણ એમ કહ્યું. પરગુરુ, અપરગુરુ અમારા ગુરુ પર્યંત બધાએ અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરીને-કૃપા કરીને શુદ્ધ તત્ત્વનો ઉપદેશ આપ્યો. શુદ્ધ ભગવાન આત્મા, એવો ઉપદેશ આપ્યો. એટલો ઉપદેશ આપ્યો તો અમે સમજી ગયા. સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ઈ તો મહાપુરુષને .. અમારા જેવાને શું?

ઉત્તર :- ઈ કહે છે, ઈ ભાષાનો અર્થ એણે વારંવાર વિચાર કરવો. વારંવાર એણે વિચાર કરવો. વારંવાર મનન કરવું. જે ઉપદેશ સાંભળ્યો છે તેનું વારંવાર રટણ કરવું. એવી

વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- કહેલું છે. બરાબર પકડ્યું. તેનું કહેલું જ એ નિરંતર સમજે છે. અહીંયાં દ્રવ્યલિંગી નથી. અહીં તો એકલા ભાવલિંગી સંત છે તે જ સમજાવે છે. સમજાય છે કાંઈ? ત્યારે એની દેશના નિમિત્ત પડે છે. પહેલાં પણ આવ્યું છે. પહેલાં ત્રીજી ગાથામાં આવ્યું છે. પોતે સમજ્યો નથી અને આત્મજ્ઞાનીની સેવા કરી નથી. એમ ત્રીજી ગાથામાં આવ્યું છે. આત્મજ્ઞાનીની સેવા કરી નથી એમ કહ્યું છે. ત્રીજી ગાથામાં આવ્યું છે. ત્રીજી જુઓ! અહીં તો બધા ખુલાસા એકે એક થયા છે. આહાહા..! જુઓ! ચોથી, ચોથી. '**પોતામાં અનાત્મજ્ઞપણું હોવાથી (-પોતે આત્માને નહિ જાણતો હોવાથી) અને બીજા આત્માને જાણનારાઓની સંગતિ-સેવા નહિ કરી હોવાથી,...**' (ટીકામાં છેલ્લે) ભાવાર્થની ઉપર છે. '**બીજા આત્માને જાણનારાઓની સંગતિ-સેવા નહિ કરી હોવાથી,...**' જાણનારાઓ. પોતાને તો જ્ઞાન છે નહિ, પણ આત્મજ્ઞાનીની સેવા કરી નહિ. સેવા કરી નહિ એનો અર્થ યથાર્થ રીતે એની રુચિ ન થઈ, સાંભળવાથી રુચિ ન થઈ. તો આત્મજ્ઞાનીનું સાંભળવું એ જ ત્યાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- મુનિ...

ઉત્તર :- મુનિ.. ભાવ એવો છે. નામ પાડવાથી શું થયું? કહો, સમજાય છે કાંઈ? શું કહે છે? જુઓ!

'**જીવ-પુદ્ગલનું નિજસ્વરૂપ જુદું જુદું જોવામાં આવે ત્યારે એ પુણ્ય, પાપ આદિ સાત તત્ત્વો કાંઈ પણ વસ્તુ નથી; નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવથી થયાં હતાં તે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવ જ્યારે મટી ગયો ત્યારે જીવ-પુદ્ગલ જુદાં જુદાં હોવાથી બીજી કોઈ વસ્તુ (પદાર્થ) સિદ્ધ થઈ શકતી નથી.**' એકલો આત્મા સિદ્ધ થઈ ગયો. શુદ્ધ આત્મા અભેદ પોતાની દૃષ્ટિમાં આવી ગયો. પુદ્ગલ જુદું પડી ગયું. '**વસ્તુ તો દ્રવ્ય છે ને દ્રવ્યનો નિજભાવ દ્રવ્યની સાથે જ રહે છે...**' શુદ્ધ સ્વભાવની એકતા તે દ્રવ્ય સાથે રહી ગઈ. નવના ભેદનો વિકલ્પ છૂટી ગયો. '**તથા નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવનો તો અભાવ જ થાય છે, માટે શુદ્ધનયથી જીવને જાણવાથી જ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.**' જુઓ! '**જ્યાં સુધી જુદા જુદા નવ પદાર્થો જાણે, શુદ્ધનયથી આત્માને જાણે નહિ ત્યાં સુધી પર્યાયબુદ્ધિ છે.**' ત્યાં વ્યવહાર દૃષ્ટિ કહી હતી, અહીંયાં પર્યાયબુદ્ધ કહી. માથે (કહ્યું હતું), ત્યાં સુધી વ્યવહાર દૃષ્ટિ છે, ત્યાં સુધી પર્યાયબુદ્ધિ છે, ત્યાં સુધી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એકલી વ્યવહાર દૃષ્ટિ છે. સ્વભાવનું ભાન થઈને વ્યવહારને જાણે એ જુદી વાત છે, આ તો એકલો વ્યવહારની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આશ્રય-બાશ્રય નથી. વ્યવહારનો આશ્રય માનવો એ જ મિથ્યાત્વ છે. એનાથી

લાભ માનવો એ જ મિથ્યાત્વ છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..! ઈ ગાથા થઈ. હવે એનો કળશ કહે છે. બોલો, પંડિતજી!

चिरमिति नवतत्त्वच्छन्नमुन्नीयमानं
कनकमिव निमग्नं वर्णमालाकलापे।
अथ सततविविक्तं दृश्यतामेकरूपं
प्रतिपदमिदमात्मज्योतिरुद्योतमानम्।।८।।

શ્લોકાર્થ :- 'આ રીતે નવ તત્ત્વોમાં ઘણા કાળથી છુપાયેલી આ આત્મજ્યોતિને,...' ઢંકાઈ ગઈ હતી, જુઓ! નવ તત્ત્વના વિકલ્પમાં ભગવાન એકરૂપ ઢંકાઈ ગયો હતો. આહાહા..! કર્મથી ઢંકાયેલો હતો એમ નહિ. હું જીવ છું અને આ અજીવ છે ને આ આસ્રવ છે ને પુણ્ય છે–એવા નવ તત્ત્વના પર્યાયબુદ્ધિથી વિકલ્પ જે ઉઠાવે છે એમાં ભગવાન એકરૂપ ઢંકાઈ ગયો હતો. આહાહા..! **'નવ તત્ત્વમાં ઘણા કાળથી છુપાયેલી આ આત્મજ્યોતિ,...' 'શુદ્ધનયથી બહાર કાઢી પ્રગટ કરવામાં આવી છે.'** એક સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છે એમ દેખાડીને બતાવ્યું કે આ આત્મા. નવ તત્ત્વના ભેદ કરવા તે આત્મા નહિ.

'જેમ વર્ણોના સમૂહમાં છુપાયેલા...' સોનું હોય ને? સોનું. કુલડી. કુલડીને શું કહે છે? આ સોનીની ... કરે છે ને? વર્ણમાલા ઉત્પન્ન થાય છે ને? રંગ. સોનાને અગ્નિ દે છે ને. તો રંગ ઉત્પન્ન થાય છે. એમાંથી સોનું કાઢી લીધું, એકલું સોનું. કુલડી નથી હોતી? કુલડીમાં નાખીને (તપાવે). જે તમારો શબ્દ હોય ઈ. એકાકાર સુવર્ણને બહાર કાઢે છે. અગ્નિનો તાપ દઈને જેવી વર્ણમાલા ભિન્ન ભિન્ન છે એમાંથી એકલું સોનું બહાર કાઢે છે.

'માટે હે ભવ્ય જીવો!' જુઓ! નવ તત્ત્વના વિકલ્પ એ વર્ણમાલા સમાન છે. એમાંથી એક આત્મા કાઢવો તે આત્મા છે. આહાહા..! **'વર્ણોના સમૂહમાં છુપાયેલા એકાકાર...'** જુઓ! વર્ણના રંગ જે ઊઠે છે કથીર કે તાંબુ, એની અંદર છુપાયેલું સોનું ભિન્ન એકાકાર છે. એમ બંધપર્યાયની દૃષ્ટિથી નવ તત્ત્વના વિકલ્પ ઉઠે છે પણ ભગવાન ચૈતન્ય એકાકાર ઢંકાયેલો છે. **'હે ભવ્ય જીવો! હંમેશાં આને અન્ય દ્રવ્યોથી તથા તેમનાથી થતા નૈમિત્તિક ભાવોથી ભિન્ન,...'** વિકાર આદિ ભાવથી ભિન્ન **'એકરૂપ દેખો.'** આહા..! ચૈતન્યનું અંતર સ્વરૂપ એકાકાર જ્ઞાયકરૂપ દેખો. અંતર સ્વભાવ એકરૂપ જ્ઞાયકરૂપ દેખો. તે જ સમ્યગ્દર્શન છે. સમજાય છે કાંઈ? **'આ (જ્યોતિ)...'**

મુમુક્ષુ :- કળશટીકામાં..

ઉત્તર :- કળશટીકા એમાંથી? **'चिरमिति नवतत्त्व'**. શું કહ્યું છે? જુઓ! **'જીવદ્રવ્યનું શુદ્ધ જ્ઞાનમાત્ર,...' 'आत्मज्योतिः दृश्यताम्'** એનો અર્થ થાય છે. **'જીવદ્રવ્યનું શુદ્ધ જ્ઞાનમાત્ર,...' 'दृश्यताम्'** 'સર્વથા અનુભવરૂપ હો.' દેખો! **'दृश्यताम्'**નો અર્થ આ. દેખો, દેખોનો અર્થ **'સર્વથા અનુભવરૂપ હો.'** અનુભવરૂપ હો. ભાષા કેવી છે! સર્વથા. **'કેવી છે**

આત્મજ્યોતિ?' 'चिरमिति नवतत्त्वच्छन्नं, अथ सततविविक्तं' 'આ અવસરે નાટ્યરસની પેઠે એક જીવવસ્તુ આશ્ચર્યકારી અનેક ભાવરૂપ એક જ સમયે દેખાય છે, એ જ કારણથી આ શાસ્ત્રનું નામ નામક સમયસાર છે. તે જ કહે છે-અમર્યાદ કાળથી જો વિભાવરૂપ રાગાદિ પરિણામ-પર્યાયમાત્ર વિચારવામાં આવે તો..' અમર્યાદ અનાદિ કાળથી વિકારની પર્યાયથી ભેદથી વિચારવામાં આવે તો '**જ્ઞાનવસ્તુ પૂર્વોક્ત જીવાદિ નવ તત્ત્વરૂપે આચ્છાદિત છે.**' વિકલ્પના નવ તત્ત્વના ભેદથી ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ એકરૂપ ઢંકાયેલો છે. સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- .. ઢંકાઈ ગયો?

ઉત્તર :- હા, વિકલ્પની આડમાં ઢંકાઈ ગયો. ધુમાડો નીકળે ને? ધુમાડો. ધુમાડામાં ઢંકાઈ ગયો. ... લાપસી જ્યારે રાંધે ને? લાપસી સમજો છો? કંસાર. કંસાર કહે છે? શું કહે છે? હલવા નહિ. લાપસી કરે ને? નવું વર્ષ બેસે ત્યારે માંગલિક માટે જમવામાં નથી બનાવતા? શું કહે છે? તમારું હિન્દીમાં નામ નથી? કંસાર કહે છે ને. ઘંઉના લોટને બરાબર કરીને શેકે છે ને. હલવો તો શિરાને કહેવાય. લાપસી.. લાપસી કહે છે.

મુમુક્ષુ :- લાપસી કહે છે.

ઉત્તર :- લાપસી તો કહીએ છીએ. ઘઉંના લોટને બાફે છે... લુપરી નહિ. સાંભળો, સાંભળો. ઘઉંના લોટમાં ગોળ નાખીને, વેલણ નાખીને બરાબર.. વેલણ સમજો છો? વેલણ હોય ને? વેલણ. સ્ત્રી એને ઘૂંટે છે. નહિતર લોટના .. બાજી જાય. ગાંઠા થઈ જાય. સાંભળ્યું છે કે નહિ? જોયું છે કે નહિ કોઈ દિ'? લોટમાં (વેલણ) નાખીને ઘૂંટે છે. કારણ કે લોટના ગાઠા થઈ જાય. એની લાપસી પોચી થાય. જે તપેલામાં હોય પણ એની નીચે લીલા લાકડા હોય તો એમાંથી ધુમાડો નીકળે. આખા ચુલામાં ધુમાડો જ દેખાય. લાપસી તો અંદર રહી ગઈ. બહાર ધુમાડો જ દેખાય છે. અંદર લાપસી છે એની ખબર નથી.

એમ આત્મા ચિદાનંદ ભગવાન જ્ઞાનમૂર્તિ એકરૂપ સ્વભાવ લાપસી અંદર આનંદકંદ છે એ નવ તત્ત્વના વિકલ્પના ધુમાડામાં ઢંકાઈ ગઈ છે. અમે દૃષ્ટાંત દઈએ એમાં કાઠિયાવાડી ભાષા હોય તો બરાબર કહેવાય. તમારી ભાષા તો ગોતવી પડે. લાપસી કરે છે, લાપસી. તપેલું હોય ને? તપેલું. ચુલા ઉપર તપેલું હોય ને. ભીના લાકડા હોય તો અગ્નિમાંથી ધુમાડો નીકળે. ચુલામાં ચારે બાજુ ધુમાડો ધુમાડો દેખાય. લાપસી તો અંદર રહી ગઈ. એમ ભગવાન ચૈતન્ય આનંદકંદ આખો પડ્યો છે એ નવ તત્ત્વના વિકલ્પમાં ઢંકાઈ ગયો છે. સમજાય છે કાંઈ? અમારી ગુજરાતી ચાલતી હોય ત્યારે દૃષ્ટાંત પણ ગુજરાતીમાં ચાલે. ઈ ચાલે તો સ્પષ્ટ ચાલે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..!

ભગવાન આત્મા એક સ્વરૂપે અતીન્દ્રિય આનંદમય મૂર્તિ પ્રભુ છે. એ નવ તત્ત્વના ભેદથી આચ્છાદિત છે. ઢંકાઈ ગયો છે. પોતાને કારણે, હોં! પરને કારણે નહિ. વિકલ્પ

ભેદ ઉઠાવ્યો. જીવ છું ને આ અજીવ છે, આસ્રવ છે ને પુણ્ય છે ને પાપ છે એમ બંધપર્યાય ઉપર લક્ષ હોવાથી નવ પ્રકારના વિકલ્પ ઉઠાવ્યા. વિકલ્પ ઉઠાવ્યા એમાં એકરૂપ ઢંકાઈ ગયો છે. પોતાને કારણે છે, કર્મને કારણે નહિ. આહાહા..! કર્મ જડ છે. 'કર્મ બિચારે કૌન, ભૂલ મેરી અધિકાઈ, અગ્નિ સહે ઘનઘાત લોહકી સંગતિ પાઈ.' અગ્નિ એકલી હોય તો ઘણ મારે છે? નહિ મારે, એકલી અગ્નિને ઘણ નહિ મારે. અગ્નિ લોઢામાં પેસે તો ઘણ મારે. એમ ભગવાન આત્મા કર્મનો સંગ કરે તો રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વભાવમાં થતા નથી. સંગ કરે તો ઉત્પન્ન થાય છે, તો દુઃખી થાય છે. સમજાય છે કાંઈ?

નવ તત્ત્વના વિકલ્પમાં ભગવાન ચૈતન્ય સ્વરૂપ એકરૂપ ઢંકાઈ ગયો. અનેકતાના લક્ષમાં રહેવાથી એકરૂપ સ્વભાવ ઢંકાઈ ગયો છે, એમ કહે છે, લ્યો. સમજાય છે કાંઈ? જીવ, અજીવ નવ તત્ત્વના ભેદરૂપ, વ્યવહારરૂપ, પર્યાયરૂપ દૃષ્ટિમાં ત્રિકાળી જ્ઞાયક ભગવાન આચ્છાદિત થઈ ગયો. ઓઝલ થઈ ગયો, દૃષ્ટિમાંથી ઓઝલ થઈ ગયો. સમજાય છે કાંઈ?

'**ભાવાર્થ આમ છે કે જીવવસ્તુ અનાદિ કાળથી ધાતુ અને પાષાણના સંયોગની પેઠે કર્મ-પર્યાય સાથે મળેલી જ ચાલી આવે છે અને મળી ચૂકી તે રાગાદિ વિભાવપરિણામો સાથે વ્યાપ્ય-વ્યાપકરૂપે સ્વયં પરિણમે છે.**' રાગાદિના પરિણામ વ્યાપ્ય રૂપે પરિણમી રહ્યા છે. બિલકુલ રાગરૂપ પરિણમી નથી એમ નથી. અનાદિથી રાગ-દ્વેષ વિકાર રૂપે પરિણમી રહ્યો છે. વિકારી પરિણામ વ્યાપ્ય અને આત્મા વ્યાપક એમ થઈ રહ્યું છે.

'**તે પરિણમન જોવામાં આવે...**' સમજ્યા? '**જીવનું સ્વરૂપ ન જોવામાં આવે, તો જીવવસ્તુ નવ તત્ત્વરૂપ છે એમ દૃષ્ટિમાં આવે છે.**' શું કહે છે? રાગરૂપ પરિણમે છે, પુણ્યરૂપ પરિણમે છે, આસ્રવરૂપ પરિણમે છે. એમ જો જોવામાં આવે, જીવનું ત્રિકાળી સ્વરૂપ ન જોવામાં આવે તો જીવ નવ તત્ત્વરૂપ પરિણમે છે. 'આવું પણ છે, સર્વથા જૂઠું નથી.' નવ તત્ત્વરૂપ પર્યાયમાં થયો નથી, એમ નથી. સમજાય છે કાંઈ? આહા..! નવ તત્ત્વ અશુદ્ધતામાં ન હોય તો એમાંથી કાઢીને શુદ્ધતા ક્યાંથી આવશે? સમજાય છે કાંઈ? નવ તત્ત્વ પર્યાયરૂપ છે પણ એ અશુદ્ધ છે, ભેદ છે. તેની દૃષ્ટિ કરવાથી તો મિથ્યાત્વ છે. આહાહા..! '**સર્વથા જૂઠું નથી. કેમકે વિભાવરૂપ રાગાદિ પરિણામશક્તિ જીવમાં જ છે.**' કહો, સમજાય છે કાંઈ?

'**જીવવસ્તુ દ્રવ્યરૂપ છે, પોતાના ગુણ-પર્યાયે બિરાજમાન છે. જો શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વરૂપ જોવામાં આવે, પર્યાયસ્વરૂપ ન જોવામાં આવે તો કેવી છે? નિરંતર નવ તત્ત્વના વિકલ્પથી રહિત છે, શુદ્ધ વસ્તુમાત્ર છે. ભાવાર્થ આમ છે કે શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ સમ્યક્ત્વ છે.**' દેખો! ભગવાન એક સ્વરૂપ ચૈતન્ય, એ નવના વિકલ્પનું (લક્ષ) છોડી એક સ્વરૂપના અનુભવનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. જુઓ! અહીંયાં પણ લીધું છે. '**શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ સમ્યક્ત્વ છે.**' આનંદનું થવું, આનંદનો સ્વાદ આવવો, સમ્યગ્દર્શનમાં આનંદ થાય છે તેનું

નામ અનુભવ અને સમ્યક્ છે. એકલો આત્મા માનવો માનવો શ્રદ્ધા થઈ, એમ નહિ. સમજાય છે કાંઈ?

'જેમ એક જ સોનું વાનભેદથી અનેકરૂપ કહેવાય છે તેમ એક જ જીવવસ્તુ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરૂપે અથવા ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યરૂપે અનેકરૂપ કહેવાય છે.' જુઓ! એક બાજુ જીવના નવ તત્ત્વના ભેદ અને તેમાં જ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદ, તેમાં જ ઉત્પાદ-વ્યયના અનેકરૂપ ભેદ જોવા ત્યાં સુધી તો વ્યવહારદૃષ્ટિ છે. તેની એકરૂપ દૃષ્ટિ ન થઈ. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાંથી એકલું દ્રવ્ય કાઢવું. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ? **'દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરૂપ અથવા ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યરૂપ અથવા દૃષ્ટાંતની અપેક્ષાએ વાનભેદરૂપ જેટલા ભેદો છે તે બધા ભેદોમાં પણ પોતે (એક) જ છે.'** ઉત્પાદ-વ્યયમાં એકલો ધ્રુવ.. ધ્રુવ.. ધ્રુવ.. ભગવાન તે જ આત્મા છે. સમજાય છે કાંઈ?

'સુવર્ણમાત્ર ન જોવામાં આવે, વાનભેદમાત્ર જોવામાં આવે તો વાનભેદ છે; સોનાની શક્તિ એવી પણ છે; જો વાનભેદ ન જોવામાં આવે, કેવળ સુવર્ણમાત્ર જોવામાં આવે, તો વાનભેદ જૂઠા છે;...' સમજાય છે કાંઈ? **'તેવી રીતે જો શુદ્ધ જીવવસ્તુમાત્ર ન જોવામાં આવે, ગુણ-પર્યાયમાત્ર કે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યમય જોવામાં આવે તો, ગુણ-પર્યાયો છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્ય છે;...'** પર્યાયભેદ છે. **'જીવવસ્તુ આવી પણ છે; જો ગુણ-પર્યાયભેદ કે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યભેદ ન જોવામાં આવે, વસ્તુમાત્ર જોવામાં આવે, તો સમસ્ત ભેદ જૂઠા છે. આવો અનુભવ સમ્યક્ત્વ છે.'** દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણે પણ નહિ. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ભેદ જ...

ઉત્તર :- ભેદની દૃષ્ટિ જ અભેદમાં નથી આવવા દેતી. આ દ્રવ્ય છે, આ ગુણ છે, આ પર્યાય છે એવા ભેદથી તો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે. ભેદની દૃષ્ટિથી વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે, રાગ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ-ત્રણનું પણ લક્ષ કરવાથી રાગ ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા..! એ તો 'કળશટીકામાં' બહુ સરસ લીધું છે. સમજ્યા? 'કળશટીકા'માં બહુ સારું લીધું છે. આહાહા..!

એવી આત્મજ્યોતિ **'ચેતનાલક્ષણથી જણાય છે, તેથી અનુમાનગોચર પણ છે. હવે બીજો પક્ષ-પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનગોચર છે.'** પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનગમ્ય અનુભવગમ્ય છે. **'ભેદબુદ્ધિ કરતાં જીવવસ્તુ ચેતનાલક્ષણથી જીવને જાણે છે. વસ્તુ વિચારતાં એટલો વિકલ્પ પણ જૂઠો છે.'** ક્યાં લઈ ગયા? જુઓ! પહેલા નવ તત્ત્વ લીધા. એ ભેદરૂપ. પછી દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણ ભેદરૂપ. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ ભેદરૂપ. પછી જ્ઞાન આત્માને જાણે છે, આ ચેતના તે આત્માનું લક્ષણ છે એવો ભેદ, ભેદરૂપ. આહાહા..! **'ભેદબુદ્ધિ કરતાં જીવવસ્તુ ચેતનાલક્ષણથી જીવને જાણે છે, વસ્તુ વિચારતાં એટલો વિકલ્પ પણ જૂઠો છે,...'** આહાહા..! આ ચેતના, આ

ચેતન. ચેતના તે આત્મા એવો ભેદ વિકલ્પ જૂઠો છે. ઓહો..! સમજાય છે કાંઈ? નવ તત્ત્વમાંથી કાઢતા કાઢતા કાઢતા બે ભેદ પણ કાઢી નાખ્યા.

મુમુક્ષુ :- ભેદનું કામ નથી.

ઉત્તર :- કામ નથી. એકલો ચૈતન્ય ભગવાન. સમજાય છે કાંઈ? એ જ દૃષ્ટિમાં આવતાં અનુભવ અને સમ્યગ્દર્શન થાય છે. આવી વાત છે.

અનેકમાં એક ક્યાંથી ભાસે? ભેદમાં અભેદ ક્યાંથી ભાસે? ત્રણમાં એક ક્યાંથી ભાસે? બેમાં એક ક્યાંથી ભાસે? ચેતના લક્ષણવાળો આત્મા, એ તો બે થયા. એ પણ છૂટીને (અનુભવ થાય છે). આહાહા..! 'રાજમલ' ટીકાકારે પણ ટીકા કરી છે ને! 'પાંડે રાજમલ જૈન ધર્મી, સમયસાર નાટક કે મર્મી.' એવું 'બનારસીદાસે' કહ્યું છે. એ તો છે ને. સમયસાર નાટક એમાંથી બનાવ્યું છે. એમાંથી બનાવ્યું છે. કળશટીકામાંથી બનાવ્યું છે. એમાં લખ્યું છે ને. રાજમલની ટીકામાંથી મેં સમયસાર નાટક બનાવ્યું છે. બહુ ઊંચી વાત છે. લોકો શાંતિથી, મધ્યસ્થતાથી પોતાનો આગ્રહ છોડીને શું વસ્તુ છે, એમ સમજે સાંભળે તો એને પત્તો લાગી જાય. એવો આગ્રહ નહિ રાખવો જોઈએ કે અમે આમ માનતા હતા, અમે આમ સાંભળ્યું હતું. હવે સાંભળ્યું મૂકને એક કોર. તારે કલ્યાણ કરવું હોય, ભગવાન!.. આહા..! આવા મનુષ્યદેહ એમાં આવો ભવ માંડ મળ્યો. કેટલા? પાંચ, પચાસ, સાંઈઠ વર્ષ. અનંત કાળ.. અનંત કાળ.. અનંત કાળ.. એમાં આટલો કાળ. અહીંથી છૂટ્યો.. પ્રભુ! તારો ક્યાં ચોરાશીમાં અવતાર થશે? ક્યાંય પત્તો નહિ લાગે. દેહ શું? અવસ્થા શી? પર્યાપ્તિ, અપર્યાપ્તિ કયાં? માટે આત્મા એકરૂપ છે તેની દૃષ્ટિ કરી લે તો જન્મ-મરણના અંત આવી જાય. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..!

'**આવો અનુભવ સમ્યક્ત્વ છે.**' છેલ્લે લીધું છે. ભાઈ! '**આવો અનુભવ સમ્યક્ત્વ છે.**' છેલ્લે ઈ લીધું છે. વાંચ્યું છે કે નહિ? શેઠ! અહીંથી લઈ ગયા છો કે નહિ? પડ્યું છે? પડ્યું છે કે વાંચ્યું છે? વાંચે પણ સમજે નહિ બહુ. કહો, સમજાય છે કાંઈ?

નવ તત્ત્વમાં ઘણા કાળથી છુપાયેલી ભગવાન શુદ્ધનય નામ અંતર્મુખ થવાથી એકરૂપ પ્રગટ કરી. '**આ (જ્યોતિ), પદે પદે અર્થાત્ પર્યાયે પર્યાયે ચિત્ચમત્કારમાત્ર ઉદ્યોતમાન છે.**' ચાહે જેવી સમય સમયની પર્યાય હો. અંતરમાં ધ્રુવ રૂપ તો એકરૂપ જ છે. સમજાય છે કાંઈ? એકેન્દ્રિય પર્યાય, બે ઈન્દ્રિય પર્યાય એક એક સમયની પર્યાયમાં પણ ચૈતન્ય ધ્રુવ તો કાયમ એકરૂપ જ રહેનારો છે. એકેન્દ્રિય પર્યાયરૂપ થયો નથી, બે ઈન્દ્રિય પર્યાયરૂપ થયો નથી. ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચૌઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય આદિ પર્યાયરૂપ થયો નથી. એ તો ધ્રુવ ચૈતન્યમૂર્તિ ચૈતન્ય ચમત્કાર પર્યાયે પર્યાયે નિત્ય ઉદ્યોતમાન જ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- થયો જ નથી. પર્યાયરૂપ કેવી રીતે થાય? સામાન્ય ધ્રુવ પર્યાય રૂપે ક્યાંથી

થાય? આહાહા.! ઉત્પાદ-વ્યય પર્યાયપણે થયો નથી. દ્રવ્ય સામાન્ય છે એ પર્યાયપણે ક્યાંથી થાય? પર્યાય તો એક સમયની અવસ્થા છે.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- કળશનો જ અર્થ છે, કળશનો જ અર્થ છે. આ શબ્દાર્થ છે. આ કળશ છે એનો. જે કળશ છે એનો શબ્દાર્થ. સમજાય છે કાંઈ?

ભાવાર્થ :- '**આ આત્મા સર્વ અવસ્થાઓમાં વિધવિધ રૂપે દેખાતો હતો તેને શુદ્ધનયે એક ચૈતન્ય-ચમત્કારમાત્ર દેખાડ્યો છે; તેથી હવે સદા એકાકાર જ અનુભવ કરો, પર્યાયબુદ્ધિનો એકાંત ન રાખો...**' પર્યાય છે ખરી. તેની ઉપર એકાંત દૃષ્ટિ ન કરો, અહીંયાં દૃષ્ટિ કરો. પછી પર્યાય જાણવાલાયક છે તેને જાણો. '**એમ શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ છે.**' એમ સંતોનો ઉપદેશ છે. આવો અનુભવ કરો અને પર્યાયનો એકાંત ન કરો. ભેદનો એકાંત લક્ષ ન કરો. ભેદ છે પણ અભેદની દૃષ્ટિ થયા પછી ભેદ છે તે જાણવા લાયક છે. જાણવા લાયક છે, આદરવા લાયક નથી. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)